

URGANCH
INNOVATION
UNIVERSITETI

UMAR CHAG'MINIY

INNOVATSIYA VA TARAQQIYOT

2023 (7, 8)

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
URGANCH INNOVATSION UNIVERSITETI NTM

***INNOVATSIYA
VA
TARAQQIYOT***

Ilmiy-metodik, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy
JURNAL

2023-yil 7-8-son

Urganch-2023

t,

MUNDARIJA:

TARIX

U. ZARIPBOYEVA. Xorazm urf-odatları: tarix va tahlil	4
M.Tajiyev. Beruniyning faoliyati va ilmiy merosi.	9
U.Bekmuhammad . Umar Chag‘miniy	15
D.Babajanova. An‘anaviy xorazm turar joylaridagi ayvonlar va ularning o‘ziga xos xususiyatlari.	20
SH.RASHIDOV. Nuriddin Muhitdinov ilm-fan va ma‘rifat homiysi	24
Y.Karimov. Xorazmda kemachilik va uning o‘ziga xos xususiyatlari	29
B.Satimov. Orolbo‘yi sak qabilalarning jangovor mahorati	33

FILOLOGIYA

A.Ulviy, U.Bekmuhammad. Xorazm shoiralari xotirasi	38
---	----

INFORMATIKA

A.Madaminov. Katta ma‘lumotlarni tahlil qilish va saqlash tizimlari arxitekturasi va algoritmlari.	44
J.Sobirov . O‘zbek tili korpusini yaratish.	49

SAN‘ATSHUNOSLIK

S.Sobirov. Ranglar dunyosi	55
---	----

TARIX**OROLBO‘YI SAK QABILALARNING JANGOVOR MAHORATI****UO‘K 570.514****Bahodir SATIMOV**

**Urganch
innovatsion
universiteti,
Ijtimoiy-gumanitar
fanlar va
pedagogika fakulteti
dekani, tarix fanlari
bo‘yicha falsafa
doktori**

Annotatsiya: ushbu maqolada Orolbo‘yi sak qabilalarning jangovor mahorati va ulardagi qurollarning turlari tahlil qilingan.

Аннотация: в статье анализируются боевые навыки приаральских племен саков и виды оружия в них.

Annotation: this article analyzes the combat skills of the aralubian sak tribes and the types of weapons in them.

Kalit so‘zlar: Orol, sak, qabila, jang, qurol, mudofaa

Ключевые слова: Араль, Сак, племя, битва, оружие, защита.

Key words: Aral, sac, tribe, battle, weapon, defense.

O‘rta Osiyoning janubiy viloyatlariga nisbatan (Marg‘iyona, Baqtriya) Orolbo‘yida harbiy istehkomlarni barpo etish hamda qurol-yarog‘larning yasash jarayoni, ixtisoslashgan binokorlik va kasb-hunar sifatida kechroq rivojlana boshlagan. Bu holat turli geografik sharoitda joylashgan qabilalarning notekis iqtisodiy-madaniy rivojlanishi xususiyatlari bilan belgilangan. Asosan dashtlardan iborat mintaqaning shimoli-sharqiy hududlarida, uzoq davrlar mobaynida urug‘-qabila tuzumi va madaniy an‘analari ustunlik qilib, binokorlik, me‘morchilik va hunarmandchilik sohalarida ilg‘or texnologik ixtirolar, yangiliklarga oid amaliy bilimlar va ko‘nikmalar sust sur‘atda yoyilgan [1]. Biroq bronza davri Yevroosiyo dasht hududlarida chorvachilik xo‘jaligi va metallurgiyaning taraqqiy topishi, cho‘ponlar jamoalarida ishlab chiqarish kuchlarining jadal rivojlanishiga olib keladi. Natijada degrezlar (metall asboblarni yasovchilar) paydo bo‘lib, bronzadan quyilgan buyumlar keng tarqala boshladi. Metall eritish va undan buyum-asboblarni, shu jumladan, qurol-yarog‘lar yasash, shu davr faoliyatining muhim kasbiga aylanadi.

Misol tariqasida, Ural va G‘arbiy Sibir dashtlari va o‘rmon dasht sarhadlarida aniqlangan bronza quyuvchilar qabrlaridan, ularning jihozlari, qoliplari va metallga ishlov berish qurollari qatorida, bronzadan tayyorlangan

jangovar boltalar, xanjarlar, pichoqlar va kamon o'q uchlari topilgan[2]. Ushbu ashyolar quyuvchilarning ishida qurol-yarog'larni yasash katta o'rin olganidan darak beradi.

Ural, Shimoliy Qozog'iston va G'arbiy Sibir bronza davri iqtisodiy-madaniy mintaqasining janubiy chegaralarida joylashgan Orolbo'yi dasht qabilalarining hayotida chorvachilik xo'jaligi ustun bo'lib, Qizilqum tog'larida konchilik ishlarining yo'lga qo'yilishi, metall (mis va qalay) ma'danlarni qazib olishi, xomashyo yoki eritilgan metall yombilarini turli joylarga yetkazib berish zarurati oqibatida dasht chorvadorlari va O'rta Osiyo janubida istiqomat qilishgan ziroatkorlarning o'zaro iqtisodiy aloqalari katta ahamiyatga ega bo'lgan.[3] Shu bois qurollanish

sohasiga oid ixtirolar, bilimlar va ko'nikmalar bilan almashish vujudga kelishining ehtimoli yuqori bo'lgan. Ammo, arxeologik ma'lumotlarga ko'ra, ushbu sohada o'zaro ta'sir janubga nisbatan, shimoliy dasht hududlarining chorvador qabilalari bilan ancha rivoj topgan. Xorazm vohasidan topilgan bronza buyumlari Janubiy Uralorti bronza qurollari va bezaklariga o'xshaydi. Shu sababli Uralorti Andronova chorvador qabilalarning Orolbo'yi hududlariga kirib kelishi hamda ular tomonidan Qizilqumdagi Buqantov va Oltintov mis ma'dani konlarining o'zlashtirilishi haqida masala ilgari surilgan edi [4].

Bizningcha, bunday yondashuv haqiqatga to'g'ri keladi, chunki Qizilqumning Beshbuloq botig'ida, Andronovo – Tozabog'yob madaniyati davriga oid mis eritish va quyma metall ishlab chiqarish bilan bog'liq ko'p sonli ma'dan eritilgan o'choqlari, quyma qoliplar parchalari, metall chiqindisi – toshqol va mis ma'dani bo'laklari topilgan [5]. Shuningdek, metallurgiya bilan bog'liq bir

qator qadimgi konchilar ustaxonalari Tomditov atrofida aniqlandi. Ular mis va bronza quyuvchilarning ustaxonalari bo'lgan [6].

Ushbu ilmiy dalillarga asoslangan holda, miloddan avvalgi II ming yillikning ikkinchi yarmi – I ming yillik boshlarida Qizilqum, yuqori Zarafshon va Toshkent – Farg'ona vohasi tog'lari ma'dan qazib olish va metallurgiya ishlab chiqarish markazlariga aylanib borishi to'g'risida xulosaga kelindi [7].

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarning qisqacha tavsifi sabablari shuki, miloddan avvalgi VII asrga kelib, chorvador qabilalari yodgorliklarning geografiyasi, ilk saklarning hududiy joylashishiga ko'ra, ular g'arbdan, shimoldan va sharqdan parfiyaliklar, marg'iyonaliklar, baktriyaliklar va sug'diylar kabi qadimiy xalqlar yashagan janubiy dehqonchilik vohalarini o'rab olishgan [3]. Andronovo madaniyati vorislari hisoblangan.

Sak-massagetlar qabilalari O'rta Osiyo dasht va tog'li o'lkalarida yoyilgan bo'lib, an'anaviy chorvachilik xo'jaligini davom ettirishgan. Shuningdek, ilk saklarning tog'-konchilik va metall ishlab chiqarish o'choqlari atroflarida hududiy joylashishi e'tiborga molik. Ular qurollanish sohasi ehtiyojlariga zarur ma'dan konlari va metall ishlab chiqariladigan joylarni nazorat qilishgan.

Ilk ko'chmanchi qabilalari (skiflar, saklar, sarmatlar) dasht sarhadlarida ixtiro qilingan turli xilda qurol-yarog'larning katta hududlarda tarqalishiga ko'maklashgan. Kamon va uning o'qi, bronza paykonli nayza, xanjar va qilichlar shular jumlasidandir. Xususan, shu turdagi harbiy qurollari tilga olingan "Avesto"ning eng qadimgi qismlarida dasht chorvadorlar jamiyati tasvirlanib, chorva va cho'pon mehnati qadrlanadi hamda chorvaga "tinch o'tlov ta'minlash", chorva egalariga esa "erkin yurish va erkin hayot" ta'min qilish da'vat etiladi. "Avesto"da yoritilgan ushbu ma'lumotlar O'rta Osiyoda siyosiy birlashmalar tashkil topgan davrlarga to'g'ri keladi [8]. Bu paytlarda mol-mulkni muhofaza qilish muhim vazifaga aylangan.

Orolbo'yi ilk saklari o'zga dasht hududlarida joylashgan ko'chmanchi chorvador qabilalari qatori, ziroatkorlar vohalarida ayrim qurol-yarog'larning tarqalishiga iqtisodiy aloqalar orqali ko'maklashgan. Misol tariqasida, Janubiy va Sharqiy Orolbo'yi saklar mozor qo'rg'onlaridan topilgan kamon o'qlarining bronza paykonlariga o'xshash o'q uchlari (mil.avv. VII-VI asrlar) Marg'iyonada Yoztepa [9], Shimoliy Baqtriyada (Surxon vohasi), Kuchuktepa [10], Qiziltepa va Qizilcha kabi yodgorliklarda aniqlangan [11]. Shuningdek, Kuchuktepadan ikki tomoni kesadigan ilk ko'chmanchilarning qurol-yarog'lariga xos xanjar topilgan [10].

Mil.avv.VI-V asrlardan boshlab bronza-temir va temirdan yasalgan o'q paykonlari tarqala boshlagan. Umuman olganda, saklar kamoni o'qi turidagi o'qlarning bronza paykonlari Pomir – Farg'ona orqali Shimoliy Hindiston va Sharqiy Turkiston hududlarigacha kirib borgan [12].

“Skif kamoni” masalasida tadqiqotchilarning yozishicha, mazkur kamoni O'rta Osiyo va Eron mil.avv.VII-VI asrlarda paydo bo'lgan [13]. Fors shohi Kserksning Yunonistonga yurishida ishtirok etishgan O'rta Osiyolik askarlarning qurol-yarog'larini tasvirlab bergan Gerodot alohida “baqtriyaliklar kamoni” va “saklar kamoni” tushunchalarini qayd etgan [14].

Kalta nayzalar bilan qurollangan baqtriyaliklarning kamoni midiyaliklarning yoyiga o'xshagan, – deydi Gerodot, biroq saklar qurollanishiga nisbatan bunday qiyosiy izoh berilmagan, ko'chmanchilar xanjar va zarba berish uchun mo'ljallangan ikki tomoni kesuvchi jangovar bolta-sagaris bilan qurollanishgan, boshqa elatlar – parfiyaliklar, xorasmiylar, sug'diylar va ariyaliklarning qurol-yarog'lari Baqtriya askarlari qurollariga o'xshagan. Shuningdek, ariylar midiyaliklarning kamoni bilan qurollanishgan. [14]

Bizningcha, midiyaliklar yoyining skiflar ta'sirida paydo bo'lishining ehtimoli yuqori, negaki skiflar bir paytlari (taxminan mil.avv.VIII asr oxirlari – VII asr) Midiyaga bostirib kirgan. Bu borada Gerodotning yozishicha, ko'chmanchi skif qabilalari Osiyoda istiqomat qilishgan, bu yerdan ularni harbiy kuch ishlatib, massagetlar siqib chiqargan. Bundan keyin skiflar “hozirda ular yashagan yurtga kirib kelishgan, aslida ushbu o'lka kimmeriylarga qarashli bo'lgan”. Kimmeriylar ketidan quvgan skiflar yo'ldan adashib, Midiya yeriga bostirib kirishgan [14]. Midiyaliklar va qadimgi forslar yoyni skiflardan olib o'zlashtirishgan, skif – saklarniki shaklidagi bronza o'q uchlari Midiya va Old Osiyoda keng tarqalgan [15].

Qadimgi yunon tarixchisi Ktesiy, saklar va Midiya o'rtasida Parfiya ustidan hukmronlik qilish sababli yuz bergan ko'p yillik urush to'g'risida hikoya qiladi. Shu paytda saklarga boshliq Zarina ismli ayol bo'lib, u harbiy ishga ishqiboz edi [16]. Mazkur ma'lumotlarni hisobga olib, O'rta Osiyo janubida, parfiyaliklar va baqtriyaliklar orasida saklar qurollanishi ta'sirida kamoni tarqalishini taxmin qilish mumkin. Bizningcha, avvaldan parfiyaliklar va baqtriyaliklar saklar kamoni jangovar imkoniyatlarini bilib olib, unga o'xshash yoyni ixtiro qilishgan.

Yengil qurollangan saklarning otliq qismlari namunali hisoblangan. Mashhur Marafon jangida saklarning otliq qo'shinlari katta jasurlik namoyish etib, dushmanga qarshi kurash olib borishgan. Gerodotning aytishicha, Ahamoniylarning otliq qo'shinlarida faqat ayrim xalqlargina xizmat qilishgan. Ulardan to'qqiztasi sanab o'tilgan tarixchining ro'yxatida saklar va baqtriyaliklar suvoriylari ham mavjud [14].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Matyaqubov H. Xorazm vohasi bronza asri va ilk temir davri tarixi – Toshkent, 2017 – B. 113.
2. Корочкова О.Н. Символические практики литейщиков Урала и Западной Сибири эпохи бронзы // Культуры азиатской части Евразии в древности и средневековье. – Самарканд, 2021. – С. 246-250.
3. Sagdullayev A.S. Holmatov N.O'., Abdullayev O'.I. va boshq. Markaziy Osiyoda tarixiy – madaniy viloyatlarning shakllanishi va etnik geografiyasi muammolari. – Toshkent: Universitet, 2020. – B.103.
4. Итина М.А. История степных племен Южного Приаралья...– С. 132, 136.
5. Виноградов А.В., Мамедов Э.Д., Оленич С.А., Чалая Л.А. Археолого–географические исследования в Центральных Кызылкумах // АО 1971. –М.: Наука, 1972. – С. 508-509.
6. Пругер Е.Б. Обследование объектов древнего горного и металлургического промыслов в Кызылкумах // АО 1975. – М.: Наука, 1976. – С, 533-534.
7. Рузанов Д. Туранская металлургическая провинция в эпоху бронзы // Археология Узбекистана в годы независимости: достижения и перспективы. –Самарканд, 2016. – С. 44-46.
8. O'zbekiston tarixi. – Toshkent: Fan, 2018 – B.111.
9. Массон В.М. Древнеземледельческая культура Маргианы // МИА. №73. – М: – Л.,1959.–Табл. XXXIV.
10. Аскарлов А., Альбаум Л.И. Поселение Кучуктепа. –Ташкент: Фан, 1979. – С. 43-46
11. Сагдуллаев А.С. Усадьбы древней Бактрии. –Ташкент: Фан,1987. – С. 33,рис.32.
12. Литвинский Б.А. Среднеазиатские железные наконечники стрел // СА.№2. – М.,1965. – С. 75-77.
13. Мамбетуллаев М.М. Вооружение и военное дело Хорезма. С. 23.
14. Геродот. VII, 64-66, 11, 12.
15. Дандатаев М.А., Луконин В.Г. Культура и экономика древнего Ирана. – М.:Наука. – С.231.
16. История Узбекистана в источниках / Составитель Б.В.Лунин. –Ташкент: Фан, 1984. – С.67-68.